

ПАМ'ЯТІ ВОЛОДИМИРА ОЛЕКСАНДРОВИЧА ЯДОВА (1929–2015)

Цей номер присвячено пам'яті члена редколегії нашого часопису професора В.А.Ядова — одного із найяскравіших представників покоління шестидесятників у СРСР і лідера відродження соціологічної науки в радянському просторі після її заборони за часів сталінізму. Важко переоцінити його роль у становленні й української соціології — від кінця 60-х років минулого століття і донині. Прощаючись із Ядовим, своє слово про нього сказали ті соціологи в Україні та Росії, які безпосередньо навчалися в нього професійної майстерності, співпрацювали з ним у дослідницьких проектах, мали досвід живого спілкування з непересічною людиною, наділеною рідкісною харизмою й настільки ж рідкісною приналежністю¹.

Правління Соціологічної асоціації України з глибоким сумом сповіщає про те, що 2 липня 2015 року на 87-му році життя помер видатний російський учений, один із фундаторів радянської та російської соціології **Володимир Олександрович Ядов**

¹ Редакція часопису висловлює вдячність В.І.Паніотто за добірку фотографій, розміщених у цьому числі.

Ім'я професора Ядова добре відоме не лише на пострадянському просторі, а й далеко за його межами. Це Науковець зі світовим ім'ям. Багато поколінь вітчизняних соціологів зобов'язані йому своїм професійним становленням. Українські соціологи пишаються тісною дружбою та професійною співпрацею з Володимиром Олександровичем, який неодноразово бував у нашій країні, виступав на численних соціологічних конгресах, конференціях, круглих столах і т. ін. Його друковані праці та блискучі доповіді на всіляких соціологічних форумах завжди відрізнялися неймовірною глибиною наукового аналізу, скрупульозністю в інтерпретаціях результатів емпіричних досліджень, свідчили про глибокий особистий інтерес Володимира Олександровича до подій, що відбувалися на пострадянському просторі, в тому числі в Україні. Професор Ядов був ініціатором проведення і одним з модераторів круглого столу “Теоретичні проблеми дослідження суспільств, що трансформуються”, який відбувся 18 жовтня 2013 року в Харкові в рамках II Конгресу Соціологічної асоціації України. Рішенням Правління Соціологічної асоціації України у 2015 році В.Ядов нагороджений медаллю САУ “За внесок у розвиток соціології”.

Для багатьох українських соціологів професор Ядов був не тільки колегою, а й другом. Найтепліші людські зв'язки та наукові контакти пов'язували Володимира Олександровича з Харківським національним університетом ім. В.Н.Каразіна, почесним доктором якого він став у 2009 році. Прощаючись з Володимиром Олександровичем, ми не прощаємося з його теоретичною спадщиною, яка, поза сумнівом, ще довгі роки стане у пригоді новим і новим поколінням соціологів — від студентів до академіків. У пам'яті сердець українських соціологів назавжди залишиться Володимир Олександрович Ядов — чудова Людина та справжній Учений.

*Віль Бакіров, Президент Соціологічної асоціації України,
ректор Харківського університету ім. В.Н.Каразіна*

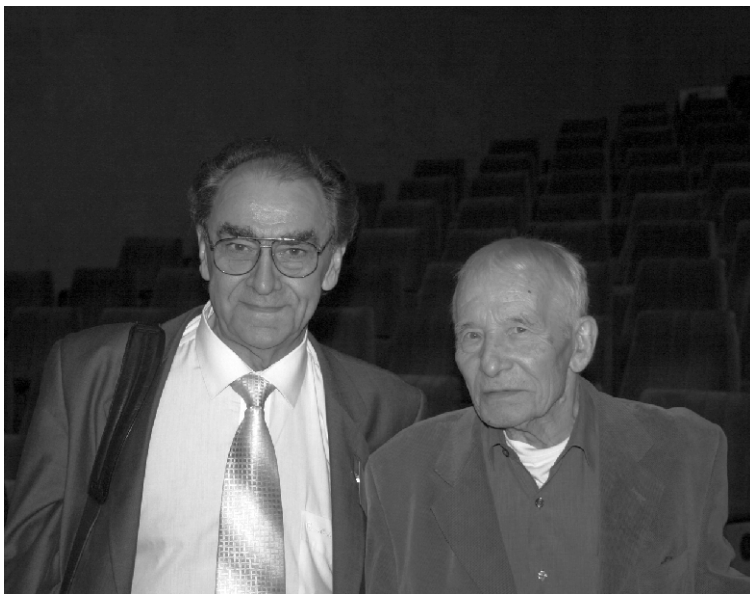
Пам'ять про Володимира Олександровича Ядова

Важко переживати смерть Володимира Олександровича. Немов відійшла велика частина власного життя. Та його частина, котру усвідомлюю для себе від 1970 року, із першої зустрічі та першого спілкування із Володимиром Олександровичем.

Тоді у Варні, по завершенні засідань у перший день Усесвітнього соціологічного конгресу, що відбувався там, в одному з вестибулів уперше я побачив “самого Ядова”. Навколо нього громадилися стоси брошур, які він розпаковував і з допомогою лише однієї дівчини розкладав по комірках стендів секцій конгресу. Я підійшов, сказав, що приїхав на конгрес у студентській групі з Києва, й запропонував допомогти. Володимир Олександрович весело сказав, що утрюх ми, ясна річ, упораємося куди швидше, познайомив зі своєю помічницею і пояснив, що в пачках — наклади препринтів доповідей членів радянської делегації, що їх доставили пізніше за інші, коли

делегація вже роз'їхалася, і що важливо розкласти доповіді по комірках секцій зараз, щоб уранці, перш ніж розійтися по секціях, колеги з різних країн могли взяти із собою тексти доповідей також і радянських учасників. Поведінка Володимира Олександровича в цій ситуації мене так глибоко вразила, що й тепер, майже сорок п'ять років по тому, відчуття, що їх викликав цей приклад безкорисливої турботи про інших людей, про близьких і неблизьких колег, згадуються й оживають у пам'яті як недавні.

І ще полонило природне, позбавлене найменших проявів зверхності й поблажливості його поводження на рівних і зі своєю помічницею (наскільки пам'ятаю, його аспіранткою), і зі мною (в соціології тоді ще тільки студентом). У його відкритості явно відчувалася щира безпосередність, відсутність жодних особистісних котурнів, схильності поставити себе над співрозмовником. Володимир Олександрович у цьому разуче відрізнявся від інших, знайомих мені раніше, докторів філософських наук (звісно, радянських), котрі поводитися з молоддю із помітно відчутною чи то зверхністю, чи то зарозумілістю. Нічого й віддалено схожого не було у спілкуванні з нами Володимира Олександровича. Його безпосередня, привітна манера говорити та ставити запитання цілком органічно налаштовувала на спілкування, звільняла від внутрішньої скутості перед “самим автором” головних для нас, тодішніх студентів-соціологів, джерел соціологічного знання, зокрема виданої 1968 року в Тарту книги “Методологія і процедури соціологічного дослідження”, і співавтором опублікованої у 1967 році в Москві фундаментальної для радянської соціології праці “Людина і її робота”, написаної Володимиром Олександровичем Ядовим спільно з Андрієм Григоровичем Здравомисловим.

Наступного разу зустрітися з Володимиром Олександровичем довелося лише за шість років. Тоді мені вперше треба було організувати емпіричне соціологічне дослідження, і за консультацією я звернувся, звісно

ж, до Володимира Олександровича. Проблематика дослідження його зацікавила, і ця зустріч стала для мене не просто новим щасливим епізодом, а початком п'ятилітньої щасливої співпраці з Володимиром Олександровичем. Він став для мене не лише головним консультантом і вже не заочним учителем. Лише з його допомогою вдавалося вирішувати і суто практичні проблеми статистичного опрацювання зібраних даних. Щедрість, з якою Володимир Олександрович і його співробітники безкорисливо ділилися і своїми знаннями, і методичними розробками, і самими умовами для роботи з доступним для них великим комп'ютером (БЕСМ-6), була явищем абсолютно унікальним навіть для тих часів.

Саме в ці роки, у другій половині 1970-х, Володимир Олександрович готував перші ключові публікації про свою диспозиційну концепцію особистості. Я маю на увазі розділ “Диспозиційна концепція особистості” у монографії “Соціальна психологія. Історія. Теорія. Емпіричні дослідження” (Видавництво Ленінградського університету, 1979 рік) і написані Ядовим розділи виданої за його редакцією монографії “Саморегуляція і прогнозування соціальної поведінки особистості” (ленінградське видавництво “Наука”, 1979; друге розширене видання вийшло друком у Москві 2013 року). Певен, що ці публікації згодом надовго стануть для соціальної психології та соціології особистості історичними віхами в їхньому розвитку.

*Валерій Хмелько, професор кафедри соціології
Національного університету “Києво-Могилянська академія”,
президент Київського міжнародного інституту соціології*

Я любив Володимира Олександровича...

Здається, відносно нещодавно я відбирав фотографії й писав до них коментар для книги “Віват, Ядов”, присвяченої його 80-літтю. Хочу дещо процитувати і додати. Коли я писав, то зрозумів, що з Ядовим пов'язане і моє входження в соціологію, і перші книги, і, головне, друзі. Коли зараз я згадую людей, з якими мене зв'язували і зв'язують дружні стосунки, то виявляється, що багато хто з них — це люди, які працювали у відділі Ядова або так чи інакше з ним пов'язані. Якщо користуватися поняттям соціального кола, то більшість моїх друзів у соціології, моя референтна група — це коло Ядова. Я не знаю, якою була обстановка у відділі Ядова, але, напевно, було щось таке, що мені дуже близьке. Тож Володимир Олександрович побічно допоміг здобути не лише професійні знання, а й коло дружнього спілкування.

Тоді ж, шість років тому, я писав. “Я гадаю, що важко переоцінити значення книги В.О.Ядова для розвитку соціології не тільки в СРСР, а й в Україні (як, мабуть, і в інших країнах, що виникли на пострадянському просторі). Якби наукова бюрократія керувалася суто науковими, а не політичними міркуваннями, тоді Володимир Олександрович одержав би не тільки медаль ім. Пігірима Сорокіна, а й ще національні нагороди 15 держав”. І от в

Україні оцінили роль Ядова (щоправда, не наукова бюрократія, а громадське об'єднання соціологів). Два місяці тому, у квітні, Ядов був нагороджений медаллю Соціологічної асоціації України за видатний внесок у розвиток соціологічної науки й освіти в Україні.

Можливо, в нашому житті багато сумного, рутинного і мало веселого, відтак кумедні ситуації запам'ятовуються краще. Минулого тижня я летів на конференцію, і авіакомпанія загубила мою валізу. І тут я пригадав, здавалося б, зовсім забуту історію. В.Ядов залучив мене і Валерія Хмелька до складу радянської делегації (В.Ядов, Б.Грушин, О.Шкаратан, А.Матульоніс, М.Тітма), що брала участь у 2-му американо-радянському семінарі у США (13–22 жовтня 1988 року). Ми прилетіли до Нью-Йорка, стали отримувати багаж – і виявилось, що валізу Ядова загубили. Всі свій багаж отримали, транспортер спорожнів, а валізи Ядова не було. Ніхто не знав, що робити, у той час не було великого досвіду міжнародних польотів. Ми забігали, почали довідуватися, куди звертатися, як це оформляється. І весь час пробігали повз якусь забуту пасажирами самотню валізу, що довго кружляла, а потім служитель зняв її з транспортера і поставив біля стіни. І раптом Ядов подивився на цю валізу, ляснув себе по голові й каже:

– Це ж моя валіза! Дружина купила перед від'їздом, я до неї ще не звик.

Взагалі ж, для мене і Валерія Хмелька ця конференція виявилася надзвичайно важливою. Я вже не кажу про можливість десять днів спілкуватися з Ядовим, Грушиним, Шкаратаном і з американськими соціологами. З боку американців організатором був відомий американський соціолог, президент Американської соціологічної асоціації Мелвін Кон. Як потім стало відомо, Володимир Олександрович і Ігор Семенович Кон рекомендували Мелвінові Кону зустрітися з Валерієм Хмельком і зі мною, щоб з'ясувати можливості проведення проекту “Соціальна структура та особистість” в

Україні. Нам вдалося домовитися про співпрацю, що й досі триває. Ця співпраця переросла в дружні відносини з Мелвіном Коном, і для мене і для В.Хмелька зустріч із Мелвіном і здійснення такого великомасштабного проекту (його проводять у кількох країнах уже впродовж десятиліття) стала також однією із головних подій у нашому науковому житті. Я дуже вдячний за це Володимирові Олександровичу.

Хотів би цілком процитувати свій коментар до фотографії, зробленої в Києві у 1989 році. Не пам'ятаю про мету візиту Володимира Олександровича, але часопис "Філософська і соціологічна думка" попросив мене взяти в нього інтерв'ю¹. Коли інтерв'ю готували до друку, Юрій Прилюк — головний редактор часопису, попросив мене дістати ще фото Ядова. Під час інтерв'ю я про це не подумав, на той час Ядов уже поїхав, і все, що в мене було — це фотографії, розміщені далі. Але решта світлин у часопису нормальні, без головного убору, а Ядов у кепці. Юра Прилюк, утім, помістив усе ж таки фотографію в часопису і придумав, як виправдати цю кепку. В інтерв'ю, крім

решти, В.Ядов говорить про те, що якість соціологічних досліджень залежить від вимогливості замовника: "Але якщо замовник не вимагає... то й не треба, то й добре, дешевше буде, простіше... Я, до речі, був у перукарні, назв стрижок не знаю і прошу: "Зробіть як-небудь". От перукар мені як-небудь і зробив, помилюйтеся". І тут Юра Прилюк помістив фразу "Ну нічого, ми Вас у кепці сфотографуємо".

Багато хто пише, що зі смертю Ядова пішла епоха (адже нема вже ані Здравомислова, ані Ігоря Кона, ані Грушина, ані Левади, ані Заславської). Я познайомився з ним більш як сорок років тому, зустрічалися не часто, але він відіграв важливу роль у моєму житті. Він залишався нормальною порядною людиною у будь-яких ситуаціях, у тому числі очолюючи багато років "головний" соціологічний інститут СРСР і Росії, що не просто. І зараз, під час війни і масового психозу, його позиція дозволяла зрозуміти, що це не ти збожеволів, а щось не так із російським суспільством (з українським, ясна річ, теж, але інше). Я любив Володимира Олександровича, і дуже сумую, що його вже нема.

*Володимир Паніотто, професор кафедри соціології
Національного університету "Києво-Могилянська академія",
директор Київського міжнародного інституту соціології*

¹ Соціологія має стати самостійною наукою // Філософська і соціологічна думка. — 1989. — № 7.

Про майбутнє соціології

У соціально-гуманітарних науках, де робота індивідуалізована більшою мірою, ніж у природничих, дуже багато людей, як і в мистецтві, які цікаві самі собі, тільки про себе і про свої праці мають бажання і схильність говорити. Не таким був Володимир Олександрович. Уже в ті далекі часи, коли в наших і північних суміжних географічних широтах соціологія тільки розпочиналася, його невгамовна допитливість була в усіх на слуху. Уважно читати нові публікації, вслуховуватися у виступи колег незалежно від їхнього рангу в академічній ієрархії, вступати в полеміку, то погоджуючись, то рішуче відкидаючи подану в доповіді аргументацію і висновки, — за всім цим уявлювалася нелегка для утримання позиція. І полягала вона в тому, що соціологію створюють усі ті, хто обрав її своїм покликанням, хобі чи засобом заробітку і кар'єри, а турбота про її розвиток вища за індивідуальні амбіції. Інакше кажучи, кожен із нас окремо може відставати від часу, але із соціологією, оскільки це в наших силах, такого не можна допустити.

У цьому В.О.Ядов солідарний із фундаторами нашої дисципліни, їхній заповіт дотримувався ним із ретельністю, недоступною його сучасникам, тобто нам, а як буде з молодшими спадкоємцями, поки що невідомо. У М.Вебера є метафора: наша наука являє собою храм, навколо якого не забирають будівельне риштування, позаяк триває постійне дороблення і перероблення. Проте в останню чверть століття роботи тут інтенсифікувалися. Сталося це внаслідок пришвидшення темпів інноваційного відновлення технологій, світу речей і засобів комунікації, що зумовлюють непевності й ризики відтворення стратифікованих порядків і культури на різних рівнях людства, що стає дедалі глобальнішим.

У столітті XXI цьому присвячено фактично кожен світовий і європейський соціологічний конгрес, устигати за зміною технологічних і речових декорацій дедалі важче, і виникають сумніви щодо здатності соціології правильно фіксувати й коректно пояснювати взаємодії людей у такому мінливому соціально-економічному і ціннісному інтер'єрі. Не залишався осторонь відповідних дискусій і В.О.Ядов. От лишень невеликий штрих до такого твердження. У 2009 році виходить друком друге перероблене видання курсу лекцій для студентів магістратури із соціології “Сучасна теоретична соціологія як концептуальна база дослідження російських трансформацій”. У 2010 році в “Социологическом журнале” — стаття “Всесвітній соціологічний конгрес у Гьотеборзі — подія, що потребує осмислення і дій спільноти соціологів”, а 2011 року — тези виступу “Яким бачиться майбутнє соціології” на читаннях пам'яті Ю.Н.Давидова.

Курс лекцій, напевно, від початку й замислювався як відбір концептів і констеляцій їх, що залишаються спроможними за теперішніх умов, так би мовити, випробуванням їх на методологічну технологічність та актуальність когнітивних претензій. Відповідна до наукових обставин моменту мета полягала в тому, щоб надати в розпорядження магістрів (= викладачів-дослідників) адекватні інструменти їхньої майбутньої роботи. У статті й тезах пропонуються роздуми з приводу можливих трендів еволюції емпірично зорієнтованих обстежень. Вони доступні на сайті Інституту со-

ціології РАН, не повторювати ж їх у меморіальних нотатках. Обмежусь, відтак, стислим коментарем їх, роздумами після прочитання, а не над прочитаним, адже “голос у відповідь”, як мені видається, був сподіванням Володимира Олександровича.

Невизначеність, криза, ризик — такі три концепти, які не вичерпно, але задовільно описують той новий стан, що настає й накриває народи, суспільства, групи й окремих індивідів. Іншими словами, емпірично спостережуваною стає масовість безпрецедентного, що не має аналогів. Саме по собі спостереження не нове, А. де Токвіль у своєму головному творі зазначав, що вдивляючись у минуле, він не бачить того, що бачить зараз. Проте нині ситуація відрізняється помітно, її можна назвати “небувалими масштабами безпрецедентного”.

Концентрація раніше небаченого означає також скорочення царини дочасного застосування колишнього досвіду індивідуальної й колективної адаптації, його пришвидшеної інфляції. Перед лицем нових явищ і обставин кількісно великі категорії населення виявляються нібито соціально неоснащеними, колишні зразки поведінки й ідентичності не годяться, змушуючи до вироблення імпровізаційних моделей пристосування, до дії на власний страх і ризик, без огляду на загальні норми та цінності або всупереч їм, а найчастіше і без сподівання на допомогу соціальних інститутів. Слід було б зважати на організовані чи спонтанні волонтерські рухи, альтруїзм окремих людей, спонтанну солідарність тих, хто виявився жертвою вимушеної індивідуалізації.

Такий стан у соціології заведено йменувати аномією, вона виявляється програшною ставкою у грі безпрецедентності, яка дедалі ширше розгортається у просторі спільного існування. Наприкінці позаминулого століття Е.Дюркгайм відчував легкі сумніви, коли казав, що в промисловому суспільстві аномія є нормою, і покладався на колективні цінності та правила якщо не в подоланні її, то в обмеженні побутування. Сьогодні з такою ілюзією доводиться розставатися: аномія стала безумовною нормою, іноді приховуючись чи не в усіх територіальних межах певної держави, а способи її подолання ще менш чіткі, ніж для французького класика соціології. Вона й досі потлумачується як прямий предиктор девіацій (злочини, самогубства), але їй належить уже значиміше місце в концептуальних побудовах, що претендують на те, щоб бути сучасними. Хто ж не знає, що відповіддю на незвичайні обставини буває і альтруїзм, і агресія, і адаптація різного рівня успішності.

І ще один відносно новий, але затертий ужитком і обігом у суспільствознавстві концепт — глобалізація. У тезах Володимира Олександровича про майбутнє соціології прямо читаємо, що “вихід” у глобальне обтяжений як напруженнями з місцевим і традиційним, так і розривами з ними. Як і навпаки: вторгнення глобального в переважно локальне здатне переводити умиротворені латентні настанови й відмінності в явно конфліктні. Увага до локального й анклавного в контексті багатоманіття структурно і культурно зумовлених реакцій на напруження чи розриви набуває статусу методологічного імперативу в роботі соціолога. Звідси ж випливає, що із запасників концептуальних інструментів спостереження мало що слід видаляти, адже

час локальний може виявитися міксом теперішнього і минулого, а час анклавний — дедалі віддаленішого минулого. На стрілі, так би мовити, часу суспільства розташовані вздовж усієї довжини, а від компетенції вченого залежить і визначення ситуації спостереження, і відбір “приладів”, що дають змогу надійно встановити, хто, де, в якому часі і як живе.

Володимир Олександрович був упевнений, що майбутня соціологія назагал уявилася. Ніхто не знає, на який термін її вистачить, адже соціальний і технологічний метаболізм лишень пришвидшується. На будівельних рштуваннях храму науки потрібні робітники, які за знаннями і навичками відповідають екстраординарним умовам і процесам сучасного світу. Гарантом майбутньої соціології, вважає він, може бути відкритість минулому і теперішньому досвіду досліджень суспільств різного типу, в тому числі порівняльних, неудавана ерудованість соціологів у теорії й історії дисципліни, що виключає парадигмальну однобічність, поєднання кількісного та якісного підходів на засадах нових способів збирання й аналізу інформації.

*Сергій Макеев, завідувач відділу соціальних структур
Інституту соціології НАН України*

Поки ви його пам'ятаєте, він і живий

Ми сумуємо, не стало Володимира Олександровича Ядова... Ядов був однією з опор спільноти соціологів, та й усього нашого суспільства загалом. Це людина, яка дивовижно об'єднувала величезну кількість людей, що живуть у різних частинах країни й поділяють різні переконання, і сприяла тому, щоб вони доходили порозуміння на підставі деяких спільних уявлень і цінностей, щоб могли якимось уживатися одне з одним. У нашому безкомпромісному суспільстві, що не вміє і не бажає домовлятися, Ядов був одним із тих рідкісних людей, завдяки яким країна ще жива й не зруйнувалася остаточно.

Володимир Олександрович прожив довге життя, у ньому були 60-ті — роки бурі й натиску, створення “Людини і її роботи” та виходу знаменитих тартуських лекцій з методології соціологічного дослідження (прочитані в Тарту у травні 1968 року). Були 70-ті роки і перша половина 80-х, коли йому, як і всім нормальним людям, стало важко дихати. Майже неможливо було, залишаючись в рамках легальної наукової діяльності, виконувати свій науковий обов'язок і називати речі своїми іменами. Ядов і в ці роки не опускав рук і “робив, що належить”: очолив проекти “Саморегуляція” і “Людина та її робота-2”, створював сприятливі можливості роботи для своїх колег. Однак ані природна інтелігентність і м'якість, ані готовність йти на поступки не врятували його від відлучення від очолюваного ним колективу і вигнання з інституту. Тим, для кого крах радянського життя видається чимось несподіваним і випадковим, варто ще раз вдуматися: одного із провідних соціологів виганяють з інституту “соціально-економічних проблем”, та ще й саме тоді, коли ці самі проблеми вкрай загострюються...

Наприкінці 1980-х соціальні коліщата знову (вже вкотре в його житті) повернулися, і він повною мірою відчув свою запитуваність. У цей воістину історичний момент Ядову — фундатору першої в Радянському Союзі соціологічної лабораторії — було кинуту новий виклик: реформувати символічний центр радянської соціології — ІСД АН СРСР. Володимир Олександрович цей виклик прийняв і місію виконав. (Ядов і в найбезпросвітніші періоди десь у душі знав, що все зміниться, і це підкріплювало його і давало змогу порівняно спокійно переносити торжество варварів. Напевно, допомагав і досвід переслідувань, пережитих ним в останні роки сталінського режиму, і пам'ять про те, що й тоді “на зміну грудням” приходили “січні”.)

Висловлюючи подяку за вітання з нагоди 80-ліття, Володимир Олександрович написав кілька років тому на сайті Інституту соціології РАН: “У безсмертя душ я не вірю. Я знаю, що поки ви пам'ятаєте Ядова, він і живий. П'ятеро колишніх учнів моєї дружини Люки Лесохіної, колись учительки літератури, надіслали вітання з МОЇМ 80-літтям. І це означає, що Люка жива і ми разом. Чудові слова, усім відомі, які я трішечки змінив:

“Мы за руки идем, друзья,
Жаль тех, кто в одиночку”.

Світла пам'ять!

*Володимир Магун, завідувач сектору досліджень особистості
Інституту соціології РАН,
завідувач лабораторії порівняльних досліджень
масової свідомості ВШЕ*

З книги: Алексеев А.Н., Ленчовский Р.И. Профессия — социолог. — СПб.: Норма, 2010. — Т. 2.

Тяжіння, що не обтяжує. В.О.Ядову — 80 років

Якщо для молодших поколінь російських соціологів Володимир Олександрович Ядов — усе ж таки “далека зірка”, хоч можна і книги почитати, і лекції послухати (кому б молодому таку активність!), то для старших і середніх поколінь він надто значущий професійно і по-людськи, щоб не залишатися постійно в полі його тяжіння. Дивовижно, що це “тяжіння” не обтяжує і якимось чином не відчувається. Просто неможливо себе уявити “поза” цим полем.

Далеко не бездоганне і не репрезентативне онлайнове опитування “Демоскопа-Weekly” середини минулого року, втім, не могло не відобразити першість Ядова у популярності серед колег, близьких і далеких.

Ядов — харизматичний лідер, яким став дуже рано і залишається впродовж багатьох десятиліть, незалежно від віку, чинів і звань.

Я обмежуся тут одним документованим епізодом, здавалося б, не таким уже й істотним, але показовим.

У 1979 році Ядову, найвідомішому з радянських соціологів, який тільки-но провів панель (повторне дослідження) “Людини та її роботи” і видав “Саморегуляцію і прогнозування соціальної поведінки особистості”, вже усунутому з посади завідувача відділу Інституту соціально-економічних проблем АН СРСР, але ще не вигнаному з нього (чим цей інститут, звісно, себе “прославив”), виповнилося “лишень” 50 років. Обстановка в тому інституті була доволі напруженою, і треба було так скласти ювілейний адрес, щоб його, не замислюючись, підписали всі — від лаборанта до директора.

Ми, співробітники сектору соціальних проблем особистості та способу життя, продемонстрували дива винахідливості, щоб подати свої щирі почуття у достатньо казенних словах, за якими ці почуття, одначе, просвічували. І написали:

“Навдивовижу молодий старійшина” (В.О.Ядову — 50 років)

Дорогий Володимире Олександровичу!

У день Вашого 50-ліття колектив Інституту соціально-економічних проблем АН СРСР хотів би висловити свою глибоку задоволеність і усвідомлену гордість тим, що Ви є його членом. Ваш ушлавлений життєвий і трудовий шлях уявляється Вашим колегам невіддільним від пошуків і досягнень сучасної радянської соціології, свого роду уособленням її історичного шляху. У Вашій науковій діяльності щасливо поєднувалися першовідкриття і розвиток закладених Вами наукових напрямів — сучасної вітчизняної соціології праці, соціології особистості, розроблення методологічних проблем соціологічних досліджень. Загальновизнані успіхи вітчизняної соціології за останні 20 років багато в чому зумовлені Вашим внеском. Вихователь цілої плеяди дослідників, які нині працюють в усіх кінцях країни, Ви є напрочуд молодим старійшиною радянських соціологів, невичерпним “генератором ідей” і “стимулятором відкриттів”. Органічне поєднання наукової і громадянської позиції, партійна принциповість і людська чарівність, властиві Вам, дають підстави сьогодні сказати, що колеги і друзі вбачають у Вас справжнього Лицаря радянської соціологічної науки.

Бажаємо Вам, Володимире Олександровичу, нових відкриттів і творчих осяянь, життєвих радощів і досягнень у третьому 25-літті Вашого життя!

25 квітня 1979 року

Цей адрес цікавий і тим, коли саме він був написаний (1979), і тим, скільки років було ювілярові (50). Така вийшла “точка перетину біографії й історії” (користуючись словами Ч.Р.Мілса).

У 1999 році Ядову виповнилося, ясна річ, 70. І текст цього самого адреса був оголошений і вручений йому (на той час уже 10 років як директорів головного соціологічного інституту країни) повторно. І ніщо не застаріло! Надзвичайна вірність Ядова самому собі, тому, яким його бачать навколишні, і тому місцю, що належить йому в сучасній російській соціології, хоч би які посади він обіймав.

І от тепер — 80-ліття. Майже всі побажання колег і друзів, висловлені 30 років тому, збулися. Хоча було за ці десятиліття чимало не тільки радісного, а й гіркого.

... А навіщо я все це пишу? Тільки задля того, щоб укотре привітати з ювілейною датою Вчителя, Колегу і Друга, який відіграв дуже важливу роль у моєму житті? Ні. Знаючи Ядова, я упевнений, що той старий адрес не висить у нього на стіні в рамці під склом. І знову вручений йому за 20 років — той самий, але вже без золотого тиснення на палітурці — також десь подівся.

А тут — збірник або часопис, хоч на папері, хоч на сайті (... на папірусі, глиняних дощечках, у камені...) — збереже — і для нього самого, і для всіх його учнів, теперішніх і майбутніх — цей скрипт найближчих колег і друзів про “навдивовижу молодого старійшину” вітчизняної соціології. Яким він був, залишився і ніколи не перестане бути.

А.Алексєєв, лютий 2009 року

Постскриптум

Шість років тому відзначали вісімдесятиліття. Ядов пішов на 87-му році життя, у ніч з першого на друге липня 2015 року. Можна сказати — після тяжкої тривалої хвороби. Одначе до останнього часу зберігаючи гостроту розуму і навіть працездатність. Щоправда, в останні півроку він почав сильно здавати і майже не міг обходитися без сторонньої допомоги. Молодші домочадці не балували його такою допомогою, натомість зворушливо піклувалися московські колеги, друзі, учні. Останні місяці життя він провів на дачі друзів під Москвою. Разів зо два його привозили на засідання Вченої ради Інституту соціології.

Ядовим по суті завершається Епоха в нашій науці. Він виявився довгожителем: Грушин, Левада, Заславська, Здравомислов, Шубкін, з яких також

починалася повоєнна радянська / російська соціологія, пішли раніше за нього. За ці два тижні, що минули, мені довелося прочитати не один десяток некрологів та індивідуальних відгуків на його смерть. Некрологи насичені фактами професійної біографії та свідченнями світового наукового визнання (от тільки звання академіка РАН не удостоївся, але це проблема радше Російської академії наук, ніж його особиста). Індивідуальні тексти бувають особистісними штрихами, “випадками з життя”. Так, напевно, і має бути; при цьому висвітлюється як його науковий внесок, так і людська приналежність, його талант ученого і харизматичність.

Ядов був Інтелектуалом і Інтелігентом (те й інше з великої літери). Ці два визначення — далеко не синоніми. Ядов був носієм чудового сплаву того й іншого. Хочеться вказати на одну унікальну рису Ядова: йому була властива ШИРОТА, він являв собою надзвичайну багато- і/або різнобічність. Віднесемо це, зокрема, до царини наукових опор та інтересів. Ядов усе життя здійснював те, що можна назвати конвергенцією різних наукових парадигм.

Ядов не був ортодоксальним марксистом (таким не був і сам Маркс). Ще у 60-ті роки Ядов щиро підтримував трактування істмату як “загальної соціологічної теорії”, наполягаючи, втім, на відносній автономії “часткових соціологічних теорій”. Не був Ядов і адептом позитивізму, хоча його багатозово перевиданий підручник “Стратегія соціологічного дослідження” увібрав у себе весь світовий досвід емпіричної соціології, що розвивалася насамперед на позитивістській парадигмальній основі. Здається, від Ядова пішов цей термін: ПОЛПАРАДИГМАЛЬНІСТЬ. Ядов цілком припускав вибір тієї чи іншої теорії залежно від поставленого завдання.

Ядов — це широта. Його “Прогнозування соціальної поведінки особистості”, мабуть, не менш психологічне, ніж соціологічне. Наукові перегорожі не для Ядова і таких як він. Ядов — це широта. Він настільки ж публічний, наскільки й академічний соціолог. Його здатність викладати найскладніші наукові матерії доступною для “невтаємниченої” аудиторії мовою і, навпаки, вносити струмінь “живого життя” в доповіді з високої академічної кафедри — не має собі рівних. Ядов — це широта. Він був доволі терпимим і до наукових опонентів, і до ідейних противників. Він їх “прощав”, але не втрачав нагоди уципливо висміяти. Це стосувалося і можновладців, і навіть самого себе (іронія і самоіронія). Не будучи ніколи затятим “опозиціонером”, він часто опинявся в неявній опозиції до режиму, позаяк шукав наукову істину, яка режимові була зовсім не потрібна. Ядов — це широта і щедрість. Я ніколи не запитував його, та, мабуть, він і не зумів би відповісти, скільки в нього наукових “хрещеників” (які писали дисертацію під його керівництвом або захищалися за його опонування). Гадаю, що за його довге наукове життя їх набралася не одна сотня.

Пригадується драматичний епізод: учена рада, в якій Ядов був головою, “раптом” забалотувала таємним голосуванням (за відсутності публічної критики) дисертацію молодого вченого, який висловлював свої думки вельми ускладненою, “пташиною” мовою. Ядовський вихід із цього скандалу був, як завжди, непередбачуваним: він написав статтю, в якій переклав “зарозумілі” міркування нормальною науковою мовою, тим самим реабілітувавши амбітного, талановитого автора і, почасти, саму вчену раду.

Я свідомо спиняюся більше на рисах Ядова — Ученого, Педагога і Громадянина, а не на особистісній аурі, людській принадності, про які переважно пишуть і говорять всі, хто його знав. Масштаб особистості вимірюється рівнем впливу на близьке і далеке соціальне оточення, у даному разі — на розвиток цілої наукової галузі. Ядов був першопроходцем, зачинателем. Ті, хто прийде на зміну, Ядова не замінять. Їм залишається берегти про нього вдячну пам'ять і, мірою сил, вирощувати в собі елементи його ставлення до Науки, Людей, Світу.

*Андрій Алексєєв, почесний член Російського товариства соціологів,
Санкт-Петербург. 17.07.2015*

В.О.Ядов:

“Нам одне залишається: чесно робити свою справу”¹

**(Фрагменти із бесід В.О.Ядова і Б.З.Докторова,
що відбулися у 2013–2014 роках)**

У мене є всі підстави називати проект з історії сучасної/російської соціології, що вже майже десять років присутній на сторінках “Телескопа”, ядовським. І це не лише тому, що Володимир Олександрович Ядов належить до вельми нечисленної групи вчених, які стояли біля джерел вітчизняної соціології. Причини називати його ядовським — значно більш конкретні, явні. У 2004 році він позитивно відгукнувся про мою першу історико-біографічну спробу — статтю про Б.А.Грушина. У 2005 році наша докладна розмова через океан — інтерв'ю з ним, проведене електронною поштою, послугувало сильнішим імпульсом до проведення серії інтерв'ю з російськими соціологами різних поколінь, що й досі триває. У 2007 році В.О.Ядов запропонував мені відповісти на його запитання про методологію інтерв'ю і перші висновки мого історико-біографічного дослідження. Ця “розмова через океан” дала мені можливість узагальнити зроблене й уточнити напрями моїх подальших пошуків. На початку 2013 року Європейський університет у Санкт-Петербурзі опублікував мою книгу “Сучасна російська соціологія. Історія в біографіях і біографії в історії”, яку з глибокою повагою і вдячністю було присвячено В.О.Ядову. Таким чином, публіковане далі інтерв'ю з В.О.Ядовим — лише один із фрагментів наших постійних обмінів думками стосовно процесу становлення і більш як піввікового розвитку вітчизняної соціології. І я вдячний долі за те, що вона надала мені таку можливість.

*Борис Докторов (США), асоційований співробітник
Соціологічного інституту РАН у Санкт-Петербурзі,
почесний доктор Інституту соціології РАН*

¹ Повний текст опублікований у часопису “Телескоп: журнал социологических и маркетинговых исследований” (2014, №).

Володю, мені видається, що московський конгрес російських соціологів, що відбувся у 2008 році, не лише підбив підсумки 50 років нашої науки, але знаменував собою кінець того періоду становлення і розвитку вітчизняної соціології, коли всі тією чи тією мірою знали один одного, принаймні, за публікаціями. За останні два десятиліття наша спільнота помітно зросла в кількісному плані, урізноманітнилися тематика наших досліджень, напевно, формуються регіональні школи тощо. Можливо, практика “великих” єдиних конгресів вичерпала себе?

Не очікував такого запитання від тебе, Борю. Погодься, що національні та міжнародні наукові конгреси тим і важливі, що дають змогу дослідникам і викладачам будь-якої галузі знання бути в курсі того, що відбувається в їхніх науках. На всесвітніх соціологічних конгресах доповіді на пленарних засіданнях привертають увагу наукової спільноти до найгострішої проблематики поточного часу. Я був щасливий і дуже гордий, коли на конгресі в Білефельді удостоївся честі виступити з доповіддю про зсуви соціальної ідентичності у пострадянській Росії. Не можу не похвалитися тим, що я виступав одразу після Ентоні Гіденса і за головування Штомпки.

Програмний комітет схарактеризував проблему як найважливішу для так званих посткомуністичних країн. Після доповіді до мене підійшов соціолог з Південно-африканської спілки і висловив таку думку. З ліквідацією апартеїду ми, чорношкірі громадяни, почали уважніше вдивлятися в білих африкандерів, щоби знайти самих себе, краще зрозуміти, хто тепер ми самі. Ви, росіяни, теж переймаєтеся своєю новою ідентичністю, що відрізняється від звичної радянської. Хоча апартеїду мусульман чи інших народів у вас не було, з вашого виступу вочевидноється, що й ви дивитеся в інших, аби зрозуміти себе.

На всесвітніх конгресах для засідань дослідницьких комітетів з теорії і з методології надають найбільші аудиторії, завжди переповнені, студенти ледь не на плечі один одному видираються, щоби роздивитися своїх соціологічних зірок. Переважну частину аудиторії становлять викладачі. Штомпка говорив мені, що іноді члени ІК з теорії влаштовують свої позапрограмні посиденьки, щоби серйозніше обговорити проблеми, не відволікаючись на запитання масової аудиторії.

Наші конгреси також дають можливість познайомитися із провідними фігурами, що конче важливо для нестолічних колег, також висвітлюють актуальну для суспільства проблематику, також стають подією в житті студентів. Усе це — вирішальний аргумент проти “суперництва” всеросійських конгресів.

Як би ти схарактеризував політико-моральну ситуацію останніх років у Росії? Ти не пригадаєш, на серії конференцій Т.І.Заславської з початковою назвою “Куди йде Росія? ”, а від 2004 року — “Шляхи Росії” ви припускали, що в країні складеться подібна ситуація?

У деталях такого не передбачалося. Разом із тим історики говорили про циклізм соціально-політичних процесів у Росії, про постійну апатію населення, що слідує за різкими змінами, а соціологи демонстрували відповідні тренди. На конференції “Хто і куди намагається вести Росію” обговорювали зростання ролі великого бізнесу і бюрократії. Постійно наголошувалася

відсутність конструктивної мобілізаційної національної ідеї, місце якої заступає пошук зовнішнього ворога. Тож можна сказати, що в принципі погіршення загальної ситуації доволі обґрунтовано очікувалося. Понад те, внаслідок однотайності щодо найближчого майбутнього країни темами конференції ставали більш “часткові” проблеми, наприклад становище соціальних наук тощо.

Як, на твій погляд, розвиватиметься ситуація із Законом про “іноземних агентів” і, зокрема, що реально загрожує “Левада-центру” і соціологічній спільноті загалом?

Це дуже важливе запитання. Мені видається, що тут має місце добре продумана “покрокова” провокація. Подивися сам. Влада не могла не передбачити бурхливої реакції з боку “лібералів”. Чим більше галасу в мас-медіа, тим ширші верстви населення дізнаються про залаштункові підступи. Своїми протестами ми, відтак, підливаємо масло у вогонь. А тут ще хтось напучив утрутитися німецьких інтелектуалів: десятки підписів на захист “агентів Заходу”. Що й було потрібно. Пересічні люди мають сумніватися у даних несприятливих для влади результатів опитувань (підтасування), куди краще, якщо нагнітання атмосфери недовіри до “людей з анкетною” спонукає респондентів відповідати в дусі підтримки владних структур подібно до того, як у відомому фільмі бандюга Суходрищев кричав американському послові: “Не чіпай наших”, коли той протестував проти дій поліції із затримки викрадача діаманту — національного надбаня Росії.

Стосовно Левада-центру й інших НКО це є примус до перереєстрації у статусі комерційної структури. Тоді виникнуть додаткові фінансові ускладнення (податки) і, що суттєвіше, люди почнуть відповідно ставитися до таких організацій: заради прибутку вони готові на все. Ще гірше з іншими НКО. От вам і захисники прав людини, що заробляють на своїй “благодійності”! Глухий кут.

Не беруся зазирати надто далеко, позаяк на загальну ситуацію в Росії впливає безліч чинників, не останньою чергою небезпека всесвітньої економічної кризи. Нам одне залишається: чесно робити свою справу.

Ядов!

На могилі великого російського письменника Льва Миколайовича Толстого стоїть простий камінь, з одним словом — Толстой! Такого самого каменя з одним словом вартий великий російський соціолог Ядов. Він був першовідкривачем радянської соціології, він багато років був першим у радянському (а потім і пострадянському) соціологічному просторі. Він навчив професійної майстерності й етики тисячі сучасних соціологів. Його добре знали і шанували лідери світової соціологічної спільноти. Він уособлював світлий бік радянської і російської соціології. Є і темний. Зараз не нагода говорити про цих людей. Головне, що завдяки Ядову і його найближчим однодумцям (Кону, Леваді, Заславській, Грушину, Батигіну) темні сили так і не

змогли остаточно взяти гору ані в минулому, ані сьогодні. Тим більша відповідальність сьогодні лягла на кволі плечі їхніх учнів. У Ядова навчався і я. Не в університеті і не в соціологічній лабораторії. Навчався, спостерігаючи ставлення Ядова до науки, до життя і людей.

У моєму ставленні до науки Ядов відіграв багато в чому визначальну роль. Уперше я побачив легендарного Ядова у 1979 році на конференції у Звенигороді. Конференція була “всесоюзною”, зібрала чимало “пленарних і секційних авторитетів” тих часів, але невдаваний інтерес у масах пересічних соціологів викликав лише Ядов. Навколо нього постійно збиралися захоплені шанувальники, очікуючи дива — дива спілкування з “єдиним і неповторним”. Ясна річ, і в мене була цілком природна спокуса ознайомити Ядова зі своїми міркуваннями про нову для мене (донедавна психолога) царину наукового пізнання. Але утримався... Подумав про те, що популярні особистості мають один гріх: інтерес до власних креативних ідей і до своєї непересячної особистості, як правило, переважає інтерес до того, що думають про себе і про світ інші смертні. Одначе за рік з'ясував, що загальні правила навряд чи доречно поширювати на тих, хто дозволяє собі нехтувати ними. На черговій конференції після свого виступу отримав несподівану записку: “Не хотіли б виступити із розлогішим викладом своїх думок у нас у відділі. В.Ядов”. Звісно, я захотів. Поїхав до Ленінграда, познайомився з багатьма чудовими співробітниками відділу (Кесельманом, Голофастом, Божковим), а з Володею Магуном відтоді нас пов'язують багаторічні дружні і творчі стосунки. А все почалося із записки, яка для мене дотепер є символом ставлення визнаного вченого до початківця. Те, що для Ядова було скороминущим знаком уваги, для мене багато в чому визначило наукову перспективу. Певен, не тільки для мене.

Деякі важливі нюанси етики наукової діяльності він відкрив і мені особисто. В одній з його праць, виданих англійською мовою, я знайшов цікаве

посилання: “Це спало мені на думку, коли ми обговорювали проблему життєвого шляху особистості з “таким собі””. За першої ж зустрічі з Володимиром Олександровичем я висловив здивування: “А хіба необхідно спеціально згадувати того, чия присутність збіглася в часі та просторі з народженням власної думки?” Відповідь була проста: “Можна і не згадувати, але подяка кожному, хто зумів навіть побічно посприяти творчому процесу, — природний прояв наукової етики”. За його власним визнанням, такому розумінню професійної етики багато в чому посприяли місяці стажування на Заході у 60-ті роки минулого століття. Не останньою чергою завдяки цьому стажуванню радянська соціологія народжувалася з людським обличчям (на відміну від інших марксистсько-ленінських суспільних наук).

Для українських соціологів, незалежно від того, в які роки вони опанували ази і премудрощі своєї професії, ім'я В.О.Ядова завжди асоціювалося з тими вимогами професіоналізму й наукової етики, котрі вони опанували за працями Е.Дюркгайма і Р.Мертон. Праці В.О.Ядова і нині належать до найпопулярніших в Україні. Причому йдеться не лише про старше покоління соціологів. Студенти й молоді дослідники постійно звертаються до праць В.О.Ядова, коли намагаються зрозуміти тенденції й закономірності сучасних соціальних змін, механізми соціальної регуляції поведінки, наукові засади організації та проведення соціологічного дослідження. Наведу результати одного дослідження, яке я провів із Ксенією Урсулєнко і Тетяною Любивою. Ми вирішили з'ясувати, наскільки необхідними і корисними для себе вважають студенти-соціологи України праці найвідоміших методологів України (В.Паніотто і Н.Паніна), Росії (В.Ядов і Г.Батигін) і США (П.Лазарсфельд і С.Садмен). Ми припускали, що популярність праць та оцінка корисності з боку студентів залежатимуть від їхнього сприйняття цих праць за критеріями національно-культурної та мовної близькості — таким чином, що виявиться — найбільше читають і вважають найкориснішими праці українських соціологів, далі — російських і останньою чергою — американських.

У перебігу дослідження було опитано 428 студентів III–VI курсів, які навчаються за фахом “соціологія” в університетах Києва, Харкова і Львова — основних центрах підготовки соціологів. Час проведення дослідження (початок зимової сесії) вможлилював досягнення максимальної доступності студентів, які відвідують університет нерегулярно, завдяки чому до вибірки потрапили студенти з різними рівнями успішності й зацікавленості у предметі навчання. Було виокремлено по п'ять праць кожного з методологів соціології України, Росії і США. Для оцінювання знання цих праць студентам пропонували запитання: “Якою мірою Вам відомі перелічені праці?” Гіпотеза наша підтвердилася в усьому, що не стосувалося Ядова. Місця від другого до шостого розподілилися так, як і передбачалося: Паніна, Паніотто, Батигін, Лазарсфельд, Садмен. І тільки Ядов, як завжди, усе перевернув з ніг на голову, виявившись найвідомішим соціологом в Україні.

Я не прощаюся з Ядовим! Для мене він був, є і буде першим соціологом. Певен, не лише для мене... Істинні творці та вчителі не вмирають. Однією тільки думкою, що живе в книгах і легендах, вони здатні народжувати нові покоління талантів і професіоналів.

Євген Головаха,

головний редактор часопису “Соціологія: теорія, методи, маркетинг”